

# A KORAI OLVASÁS ÉS ÍRÁS TANÍTÁSÁNAK KÉRDÉSEI\*

VARRÓ BERNADETT, PHD

Eszterházy Károly Egyetem Jászberényi Campus  
Nevelés- és Művelődéstudományi Intézet, Társadalomelméleti Tanszék

**Absztrakt:** Az olvasás-írás tanításának megkezdésével kapcsolatos optimális életkor kiválasztása tekintetében évtizedes viták osztják meg a szakmai és a szülői közvéleményt, és e véleménykülönbségek nagysága, intenzitása mára sem látszik csökkenni. A Jászberényi Tanítóképző Főiskola Tudományos Diákköri Kutatócsoportja az 1970-es években dr. Gledura Lajos főiskolai docens vezetésével kutatást végzett a jászberényi Mártírok úti óvoda nagycsoportos óvodásai között (Gledura, 1977; 1979). A kísérlet célja volt megvizsgálni, hogy mennyire nyílik mód arra, hogy az 1. osztály első heteinek tanulmányi időszakát már a nagycsoportos óvodásoknál megvalósítsa, ezzel átmenetet biztosítson az óvoda és az iskola között. A kutatás választ keresett arra is, hogy a rendszeres anyanyelvi foglalkozásokkal az öt-hat éves óvodás gyermekekkel az óvodai foglalkozások mellett milyen eredményeket lehet elérni az olvasás és írás előkészítésében. Az agyi kutatások újabb eredményeinek köszönhetően az utóbbi években a kisgyermekkor értelmezésében paradigmaváltás követhető nyomon, a professzionális kisgyermeknevelés a neveléstudomány fókuszába került (Csépe, 2006; 2013; Józsa és Steklács, 2009). A napjainkban születő neuropszichológiai és neuropedagógiai kutatási eredmények újragondolhatják az Óvodai Nevelési Programot, az óvodai tehetséggondozás lehetőségét. Az előadás a mai kutatási eredményeket állította párhuzamba az intézmény 1970-es években végzett kutatási eredményeivel.

**Kulcsszavak:** iskola-előkészítés, korai olvasás- és írástanulás, kisgyermekkorai neuropedagógia

---

\* A cikk az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 számú, „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázat keretében készült.

## Bevezetés

A jászberényi tanítóképzés 100 éves programsorozatának (2018) keretében, a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából rendezett konferencián méltó helye van a korai és a napjainkban zajló kutatások együttes említésének. Így került sor az intézményben az 1970-es években folyó korai olvasás és írás tanításához kapcsolódó kutatások és a napjainkban folyó, témában azonos kutatások párhuzamban történő említésére.

Az oktatási rendszerek, a tananyagtartalmak és a tanulói teljesítmények vizsgálata, nemzetközi összevetése már az 1900-as évek elejétől jelen van folyamatosan, és időszakonként újra és újra foglalkoztatja a szakembereket. Az iskoláskor előtti időszak vizsgálata, az olvasás-írás tanításának megkezdésével kapcsolatos optimális életkor kiválasztása tekintetében évtizedes viták osztják meg a szakmai és a szülői közvéleményt, és e véleménykülönbségek nagysága, intenzitása mára sem látszik csökkenni.

A múltban és a jelenben is a nemzeti oktatási rendszerek teljesítményeinek, hatékonyságának megítélésében fontos szerepet játszik a nemzetközi összehasonlítás. Az 1950-es és 60-as években megjelenő összehasonlító törekvéseknek az 1957-es szovjet Szputnyik sikeres fellövésének nyomán megjelent ijedelem (Szputnyik-sokk) adta a konkrét okát (Mező, 2004). Az eseményben az űrtechnológia terén megmutatkozó szovjet felsőbbrendűség mellett a szovjet iskolákban folyó matematikai és természettudományos oktatás eredményességét látták, amely messze lekörözte a nyugati világ oktatási eredményeit (Mihály, 2000). A Szputnyik utáni időszak egyik legnagyobb oktatáspolitikai következménye az oktatási rendszerek vizsgálata lett. Ennek eredményeként 1958-ban az UNESCO által összehívott konferencia fókuszában az oktatás eredményessége állt, amelyet a kor társadalmi és gazdasági kihívásai indokoltak, mint a II. világháborút követő népességnövekedés, az alap- és középfokú oktatási expanzió, a képzett munkaerő iránti növekvő igény. Ennek következményeként az UNESCO létrehozta az IEA (International Association for the Evaluation of Educational Achievement) elnevezésű oktatási mérésekre szakosodott nemzetközi tudományos kutatótársaságot. E társaságnak Magyarország 1968 óta tagja – a kelet-európai térségből elsőként –, és részt vesz az általuk irányított matematikai és természettudományi (Trends in International Mathematics and Science Study, TIMSS), szövegértési (Progress in International Reading Literacy Study, PIRLS), valamint állampolgári ismeretek mérésekben (International Civic and Citizenship Study, ICCS). Továbbá kutatja az IKT-ismereteket, a kisgyermekkorú nevelést és a tanárképzést is (Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD Teaching and Learning International Survey, TALLIS-kutatás). Az OECD az 1960-ban Párizsban aláírt egyezmény eredményeként alakult meg, és az általa működtetett Oktatáskutató és Innovációs Központ célja az oktatás és a tanulás eredményeinek és a politika egyéb

szektoraihoz való kapcsolódásuknak a vizsgálata kulcsindikátorok segítségével. További célja előremutató elemzések készítése a nemzeti, nemzetközi kulturális, szociális és gazdasági változásokra vonatkozóan. A szervezet 1973-ban megjelentetett dokumentuma 46 olyan indikátort jelöl, amelyek alkalmasak az oktatás egyéni és társadalmi hatékonyságának mérésére. Ha ezen szervezetek elmúlt évtizedekben közzétett eredményeire gondolunk, láthatjuk, hogy az eredmények jelentősen elmaradtak az elvártaktól, különösen az olvasási kultúrával szemben támasztott követelményektől. Az 1970-es években az UNESCO is hasonlóan fogalmazott, és 1975-ben a világ 67 országában vizsgálatot szervezett az iskoláskor előtti nevelőmunka vizsgálata céljából (Mihály, 2000).

A Magyarországon történt IEA-vizsgálatok eredményei már ebben az időben is komoly problémákról adtak számot, a rangsor utolsó között voltunk (Ballér, 1974; Báthori, 1973), és napjaink (IEA, TIMSS, PIRLS, PISA) vizsgálati eredményeivel sem büszkélkedhetünk. Ezért is került górcső alá hazánkban is már az 1970-es években az óvodai nevelés iskoláskor előtti időszakban történő szerepvállalásának a kérdése.

### **Korai kutatási eredmények**

Csak néhány elemet kiemelve a nemzetközi óvodatörténetre visszatekintve említhető, hogy Skóciában már az 1830-as évek végén a kiseddóvó intézetekben folyó tanításról, Montessori eredményeiről olvashatunk, aki az írott nyelv kifejlődésének szenzitív periódusát 3,5-4 éves korra helyezte. Négyéves koruk körül kezdtek a gyerekek ismerkedni az írásbeliséggel, ötéves korukra tudtak annyira írni és olvasni, mint az iskola első osztálya végére (Montessori, 1995). Az 1860-as években került a pedagógiai köztudatba Fröbel gondolata a gyermek képességeinek játékos fejlesztéséről (Mészáros, Németh és Pukánszky, 1999). 1954-ben Párizsban elindul az a kétnyelvű óvoda, ahol a gyermekek már hároméves koruktól énekeltek, játszottak, beszéltek angolul. A pedagógiai kutatások egyik markáns személyisége, Rachel Cohen vallotta (Mihály, 2001), hogy a nevelés során törekedni kell a kisgyermekek hatalmas és valós tudásszomjának a felismerésére és kielégítésére. Erre alkalmasnak látta az olvasástanítás mielőbbi megkezdését. Mihály említi továbbá Svédországban a lundti egyetem kitűnő nyelvészprofesszorát, Ragnhild Söderberghet is, akit szintén az iskoláskor előtti olvasástanítás lehetőségei foglalkoztatták, kétéves négy hónapos kislányával kezdett egy ilyen programhoz, amelyet szakmailag is meggyőző sikerrel vitt végig. Freinet négyéves unokájával ért el sikereket, aki a betűk írása és összekapcsolása terén ért el minden biztatás nélkül kitűnő eredményeket. Az 1960-as évek elején már egyértelműen bizonyítottá vált Hunt, Vigotszkij, Bloom és Lurija munkásságával a korai életkorban az értelmi fejlődésben elérhető

eredmény, és hogy a tervszerű pedagógiai munka pótolhatja a gyermek családi-szociális környezetéből származó hiányosságokat (Mihály, 2001). A Szovjetunióban az 1960-as, 1970-es években folyó, a kora gyermekkori oktatással kapcsolatos kísérletek alapján Vlagyimir Turcsenko (1975) szerint az írás-olvasás elsajátítására a 4,5-5 éves kor a legalkalmasabb. Szjomin volgográdi pedagógus kutatásainak eredményeként arra a következtetésre jutott, hogy bizonyos módszerekkel már egy-két éves korban el lehet és el kell kezdeni az olvasás és számolás tanítását. Ebben az életszakaszban szerinte az önkéntelen emlékezet uralkodik a tudatos bevésésen, mégpedig produktívabban, mint idősebb korban, ezért értelmetlen nem kihasználni a kisgyermek szellemi fejlődésének ezt a jellegzetességét (Turcsenko, 1975). Az amerikai Omar K. Moore az 1960-as évek végétől a 2–5 életév közötti, elsősorban fekete gyermekek írástanítására vállalkozott, és a laboratóriumi környezetből kilépve egy pittsburghi városi óvodában folytatta az addigi sikert bizonyító munkát (Mihály, 2001). Szinger vizsgálata alapján (2007) a legtöbb óvodában természetes a mesekönyv, a meseolvasás, sok csoportban a szókártyák használata is, ám a bontakozó írásbeliség minden elemét csak a Montessori- és Freinet-óvodákban találhatjuk meg. Azonban ellenpéldát is említhetünk, a Waldorf-óvoda teljesen elutasítja a hagyományos értelemben vett előkészítést (Kulcsár, 2004), vagy ha Dewey-ra gondolunk (Mihály<sup>1</sup>), ő az olvasás tanításának ideális időszakát nyolcéves korra tette.

### Az 1970-es évek kutatási eredményei

Magyarországon is felgyorsultak a kutatások az 1970-es években. Hazánkban a téma iránti érdeklődést az is megerősítette, hogy a globális módszerrel történő olvasástanulás esetén az írás-olvasás párhuzamos tanulása nem nyújtott kielégítő eredményt (Gledura, 1977). 1971–1975 között a késleltetett írástanulás, illetve az írás-előkészítő szakasz programjainak kidolgozása állt a központban.

Az írás iránti nemzetközi érdeklődéssel párhuzamosan (szinte megelőzve) Magyarországon jelentős kezdeményezés indult a Magyar Tudományos Akadémián Szépe György vezetésével 1978-tól. Írásnapokat, interdiszciplináris találkozókat szerveztek nyelvészek, pszichológusok, pedagógusok, kalligráfusok, logopédusok, fizikusok, történészek, grafológusok, kriminalisták részvételével. A sokféle megközelítés új lökést adott a kutatásoknak (Fábián, 1979; Gledura, 1979, 1981; Kiss, 1969; Ligeti, 1982). Szépe György 1976-ban megjelent *Az anyanyelvi oktatás korszerűsítéséért* című

1 <https://ofi.hu/tudastar/rachel-cohen-korai>

tanulmánygyűjteménye, Szende Aladár *Az anyanyelvi oktatás korszerűsítésének változatai* (1981) című munkája. Losoncz Mihályné *Az óvodai anyanyelvi nevelés továbbfejlesztése* (1981) tanulmányában a szó valódi értelmében vett olvasástanítást, a betű- és szóképfelismerés elsajátíttatását már nem az óvoda feladatai közé sorolja, bár felhívja a figyelmet az írásbeliség iránt érdeklődő gyermekekre. 1998-ban hatályba lépett az Óvodai nevelés országos alapprogramja (OAP), amely biztosítja az óvodapedagógusok módszertani szabadságát, az eddigieknél nagyobb szakmai önállóságot, a különböző pedagógiai törekvések kreatív megvalósításának a lehetőségét, de nem foglal egyértelműen állást az írásbeliség óvodai helyét és szerepét illetően. A 2012-ben megjelent Óvodai nevelés országos alapprogramja alapján megtörtént a tanulás fogalmának ártértékelése, az óvoda iskolásításának tilalma, a szabad játék hangsúlyozása kapta a főszerepet.

### **A Jászberényi Tanítóképző Főiskola kutatási eredményei**

A Jászberényi Tanítóképző Főiskolán az 1970-es években Gledura Lajos főiskolai docens vezetésével és a főiskola gyakorlóiskolájának bekapcsolódásával elindult egy nagyobb méretű kutatás (Gledura, 1977), amely az alábbi kérdésekre kereste a választ:

1. Képesek-e a gyermekek kényszer nélkül rendszeresen részt venni olyan anyanyelvi foglalkozásokon, amelyeken iskolai ismeretanyag kerül feldolgozásra?
2. Milyen mértékben képesek szóképeket tartósan bevésni és felidézni?
3. Hogyan fejlődik hang- és betűdifferenciáló képességük?
4. Megvalósítható-e óvodáskorban az írás előkészítése?

A kutatás empirikus része 1976 novembere és 1977 áprilisa között zajlott a Jászberényi Mártírok Úti Óvodában a Jászberényi Tanítóképző Főiskola TDK-kutatócsoportja által. Az 1. osztályos előkészítő időszak anyagának feldolgozása tíz nagycsoportos óvodással (akik később a Gyakorló Általános Iskolában folytatták tanulmányaikat) tíz héten keresztül négyszer öt foglalkozás (20 óra) keretében történt. A foglalkozásokat megelőzően az iskolaérettségi teszt a gyermekek szellemi fejlettségi színvonalának mérésére tíz funkciót vizsgált, amelyek az olvasás-írás elsajátítása szempontjából kiemelten fontosak voltak (1. táblázat).

1. táblázat A bemeneteli iskolaérettségi teszt eredményei (Gledura, 1977)

név/funkció	Csaba	Eszter	István	Gábor	Mária	Judit	Éva	Szilárd	Béla	Zoltán	%
formaértékelés	8	6	6	3	4	8	5	2	5	8	55
<b>tárgy-és helyzetfelfogás</b>	7	8	5	7	6	8	8	9	8	9	75
motorikus tevékenység	4	8	4	6	2	6	5	4	1	3	43
<b>megfigyelőképesség</b>	9	10	9	10	10	10	10	10	10	9	97
számtani alapok	5	8	5	8	3	9	9	9	9	8	73
<b>koncentrációs képesség</b>	7	8	8	7	9	9	10	8	10	3	79
képzelőtehetség	7	9	3	3	3	9	4	9	5	7	59
nyelvi- és tartalmi felfogás	6	2	2	2	4	5	2	3	8	5	39
<b>megjegyzőképesség</b>	7	7	5	8	6	9	9	8	9	7	75
általános fejlődésszint	5	4	5	2	6	3	8	6	5	2	46
<b>ÖSSZESEN</b>	<b>65</b>	<b>70</b>	<b>52</b>	<b>56</b>	<b>53</b>	<b>76</b>	<b>70</b>	<b>68</b>	<b>70</b>	<b>61</b>	<b>64,1</b>
<b>ÉLETÉV</b>	<b>5,5</b>	<b>5,1</b>	<b>5,3</b>	<b>5,6</b>	<b>5,3</b>	<b>5,7</b>	<b>5,9</b>	<b>5,6</b>	<b>6</b>	<b>5,7</b>	

Az 1. táblázatból látható, hogy a felmérővizsgálat 64,1%-os eredményt mutatott. A leggyengébb teljesítményt a nyelvi és tartalmi felfogást (39%), a motorikus tevékenységet (43%) vizsgáló feladatok eredményei hozták. A legjobb értéket a megfigyelőképesség (97%) és a koncentrációs képesség feladatai mutatták.

1. ábra Szemelvények az Iskolás leszek munkafüzetből



A foglalkozások témaköreihez a dr. Gledura Lajos által összeállított *Iskolás leszek* munkafüzetet használták (iskola, közösség: négy óra; mese, vers: hat óra; játék: három óra; környezetismeret: négy óra; gyermekkori élmények: három óra), amelynek képanyagához rajzanyag is kapcsolódott az író-rajzoló mozgás finomítása céljából (1. ábra).



2. táblázat A 20 foglalkozás utáni I-II. felmérő eredményei

	életév	fejlettség %	szóképfelismerés %	hang- és betűdifferenciálási teljesítmény %
Eszter	5,1	70	100	100
Béla	6	70	75	69
István	5,3	52	100	38
Éva	5,9	70	84	100
Mária	5,3	53	25	46
Csaba	5,5	65	34	69
Zoltán	5,7	61	100	100
Gábor	5,6	56	100	84
Szilárd	5,6	68	100	77
Judit	5,7	76	100	100
		<b>64%</b>	<b>82%</b>	<b>79,4%</b>

A 20. foglalkozást követően az eredmények jelentős javulást mutattak (2. táblázat). Az I. felmérőlap a szóképfelismerést mérte, mely 82%-os megoldást, a II. felmérőlap a hang- és betűdifferenciálási teljesítményt mérte (betűfelismerés 88%; hangfelismerés 72%), amely 79,4%-os eredményt mutatott. A kutatás eredményei (Gledura, 1977) alapján bizonyítható volt:

- az átmenet biztosítása az óvoda és az iskola között az iskolába lépés nehézségeinek megkönnyítését segíti;
- a résztvevő gyermekek kifejezőképessége nagymértékben javult, szókincsük gazdagodott;
- a gyermekek már az iskoláskor előtt képesek magas szintet elérni a szó- és hanganalízisben;
- az alkalmazott globális programok érdeklődést keltő ismereteket tartalmaznak; alkalmazásuk során több az öntevékenység, a kitalálás, a rátalálás, a megtalálás és a játék, és a szóképtanítási időszakban lehetőség van a gyermek hallás- és beszédnevelésére;
- erős javulás volt tapasztalható néhány gyermeknél, sokkal nagyobb kitartással, türelemmel oldották meg az rájuk háruló feladatokat, terhelhetőségük egyre nőtt, már hosszabb, nehezebb feladatokra is képesek voltak;
- a gyermekek megfigyelőképességének, koncentrációs képességének szintje megfelelő alapot ad az óvodában történő iskolai olvasás előkészítéséhez;
- a résztvevők általános fejlődésszintje emelkedést mutatott, érdeklődőbbé és ezzel



- együtt tájékozottabbá váltak;
- az írás előkészítése nem hozott pozitív eredményt (bár a kutatások nem igazolták eddig a kéz csontosodásának összefüggését);
  - az olvasástanulás előkészítése levihető az óvoda színterére.

### **Jelen hazai kutatások**

Napjaink hazai kutatási eredményei (Herczog, 2007; Szinger, 2008, 2009; Varga, 2015) is azt bizonyítják, hogy az oktatási rendszerek, a tananyagtartalmak, a tanulói teljesítmények vizsgálata és a kutatási eredmények alapján a téma egy újabb szintre lépve folyamatosan foglalkoztatja a szakembereket. Az agykutatás időszakába léptünk, és amíg a korábbi eredmények szerint az agy a születés pillanatára „kész van”, és a magunkkal hozott 100 milliárd idegsejt már adott az agy működéséhez, addig a jelen eredmények azt bizonyítják, hogy a születés után alakulnak ki az agy működéséhez, a tanuláshoz szükséges idegpályák, szinapszisok, és az első életevek döntő jelentőségűek az agy hálózatosodása szempontjából. Az ideális környezeti tényezők hatására bámulatatos gyorsasággal nőnek, velősödnek az idegnyúlványok. Az idegpályákon végigfutó információ megerősíti a sejtek közötti kapcsolatot, tehát az agyi hálózat érik, kétéves kor körül az agyi hálózat stabilizálódik, majd ritkul. Az eredmények alapján egy hároméves gyermek agya két és félszer aktívabb, mint egy felnőtté. Az emberi agy alkalmazkodóképes az egész élet során, de a korai időben történő „megformálása” sokkal eredményesebb, hatékonyabb, mint a későbbi pótlás, ami szinte behozhatatlan, mivel az agyi plaszticitás és a személyiség formálhatósága a kamaszkorra jelentős mértékben lecsökken. A központi idegrendszer, annak struktúrája nyolcéves korig szinte teljesen kialakul, ezért az első nyolc év a lehetőségek időszaka. Ezért az 1–8. életév a legszenzitívebb, legkritikusabb és a legnagyobb lehetőségeket nyújtó időszak. Az első életevekben elszenvedett hiányt már alig lehet pótolni, az agyi plaszticitás jelentősen lecsökken, ilyen módon soha nem tér vissza az ember életében (Varga, 2015).

### **Összefoglalás**

Évtizedek óta az érdeklődés középpontjába került az olvasás- és az írásképesség vizsgálata. A szakmai és a szülői közvéleményt hazai és nemzetközi szinten is megosztja az olvasás- és írástanítás kezdeti időpontjának megválasztása. A kisgyermek fejlődését, tanulását a jelen kutatások az agy fejlődésének a szemszögéből vizsgálják. Elengedhetetlennek ítélik

meg a neuropedagógiai, neuropszichológiai, neurobiológiai, neurotudományos kutatások eredményeinek együttes felhasználását. A korai és a jelen kutatási eredmények továbbra is megfogalmazzák azokat a kérdéseket, hogyan tovább, mit is jelent a „korai” megnevezés, mit gondolnak erről a pedagógusok, szülők, mit jelentene a család felkészítése a kisgyermekkor neuropszichológiai és neuropedagógiai kutatási eredményeit figyelembe véve, valamint mi várható a kutatási eredmények hatására az óvodai nevelési programban.

### Felhasznált irodalom

- Ballér Endre (1974): Az IEA-vizsgálat nemzetközi összegzése. *Pedagógiai Szemle*, 9. sz. 771–762.
- Báthori Zoltán (1973): Tanulási Eredmények. *Pedagógiai Szemle*, 7-8. sz. 634–643.
- Csépe Valéria (2006): *Az olvasó agy*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Csépe Valéria (2013): Olvasás, olvasási zavar és a fejlődő agy. *Pszichológia*, **33**. 1. sz. 1–14.
- Fábián Zoltán (1979): Írás munkafüzet az összevont 1–4. osztályú tanulócsoportok második osztálya számára I-II. rész. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Gledura Lajos (1977). Olvasástechnikai nehézségek leküzdése az olvasáselsajátítás kezdeti szakaszában. *Doktori értekezés*, KLTE, Debrecen.
- Gledura Lajos (1979): „Olvasás” az óvodában. *Köznevelés*, 20. sz. 11–12.
- Gledura Lajos (1981): Az írás elsajátítása. *A Tanító*, 1. sz. 18–22.
- Herczog Mária (2007): Koragyermekkorai fejlesztés. Fejlesztő- és Gyógypedagógusok honlapja. Letöltve: 2017. október 20. <http://fejlesztok.hu/szekciok/fejlesztopedagogusoknak/79-koragyermekkorai-fejlesztos.html?showall=1>
- Józsa Krisztián és Steklács János (2009): Az olvasástanítás kutatásának aktuális kérdései. *Magyar Pedagógia*, **109**. 4. sz. 365–397.
- Kiss Tihamér (1969). *Az író-rajzoló mozgás fejlettségének vizsgálata az iskoláskorba lépő gyermeknél*. (Pszichológia a gyakorlatban 14.) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kulcsár Gábor (2004): *Az írás-olvasás tanítása a Waldorf-iskolában*. Közoktatás-fejlesztési és Pedagógus-továbbképzési Kht., Budapest.
- Ligeti Róbert (1982): *Az írástanulás pszichológiája*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Losoncz Mihályné (1981): Az óvodai anyanyelvi nevelés feladatai az iskolaelőkészítés aspektusaiból. In: Losoncz Mihályné (szerk.): *Az óvodai anyanyelvi nevelés továbbfejlesztése*. Tanítóképző Főiskola, Kecskemét.
- Maria Montessori (1995): *A gyermek felfedezése*. Herder Kiadó, Budapest.

- Mészáros István, Németh András és Pukánszky Béla (1999): *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Mező Ferenc (2004): *Végszó a kezdetekről*. *Új Galaxis*, 4. szám – *Tudományos-fantasztikus antológia*. Kódex Kiadó, Pécs.
- Mihály Ildikó (2000): Összehasonlító mérés és értékelés a nemzetközi pedagógiai gyakorlatban. *Új Pedagógiai Szemle*, 50. 6. sz. 76–84.
- Mihály Ildikó: Rachel Cohen, a korai olvasástanítás elkötelezettje. *Új Pedagógiai Szemle*, 11. sz. Letöltve: 2017. október 20. <https://ofi.hu/tudastar/rachel-cohen-korai>
- Óvodai nevelés országos alapprogramja. 2012. 363/2012. (XII.17.) Korm. r. Letöltve: 2017. október 20. [http://www.njt.hu/cgi\\_bin/njt\\_doc.cgi?docid=157536.233760](http://www.njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=157536.233760)
- Szende Aladár (szerk.) (1981): *Az anyanyelvi oktatás korszerűsítésének változatai*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Szépe György (1976): *Az anyanyelvi oktatás korszerűsítéséért*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Szinger Veronika (2007): Kiváras és bontakozó írásbeliség – Hagyomány és újszerűség az óvodai írás és olvasás előkészítésében. *Könyv és Nevelés*, 9. 1. sz. <https://epa.oszk.hu/01200/01245/00033/szv.htm>
- Szinger Veronika (2008): Kisgyermekkorai írás-olvasás esemény. Indirekt találkozás az írásbeliséggel iskoláskor előtt. *Doktori értekezés*, Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- Szinger Veronika (2009): Interaktív mesemondás és meseolvasás az óvodában a szövegértés fejlesztéséért. *Anyanyelv-pedagógia*, 3. sz. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=184>
- Turcsenko Vlagyimir (1975): *A tudományos-technikai forradalom és az oktatás forradalma*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Varga László (2015): Új tudomány születőben: kisgyermekkorai neuropedagógia. In: Belovári Anita (szerk.): *I. Nemzetközi Kisgyermeknevelési Konferencia*. Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar, Kaposvár, 151–161.